

Was ist der Mensch?

eller: hvordan bruger vi bedst klummetitler?

Af Erik Dal

Paul Renner fortæller i *Die Kunst der Typographie* om kulturfilosoffen Theodor Haeckers store værk *Was ist der Mensch?* Han priser dets ædle sprog og tanker, og dets sats og tryk står i forhold hertil. Nu har sætteren anbragt bogens titel over samtlige dens venstresider og kapiteltitlen over højresiderne, og det er ikke den dårligste udvej, omend hellerikke den bedste. Men i dette særlige tilfælde falder det mindre godt ud, for der er kun tre kapitler på de 438 sider, og det sidste og længste hedder også *Was ist der Mensch?* »Følgelig,« skriver Renner, »spørges der i bogens anden halvdel på både højre og venstre side: Hvad er mennesket? – og det med en hårdnakkethed, der til sidste side synes uforanderligt døv overfor alle forfatterens forsøg på at besvare dette spørgsmål.« Den storartede tyske fagmand går derefter videre med andre og bedre eksempler; ikke for intet er det *funktionalismens* typografi, han skildrer og forsvarer i sin berømte bog.

Sikkert er det, at man kan hjælpe eller hæmme læseren ikke så ganske lidt ved at udnytte pladsen over siden godt eller dårligt eller lade den være uden *kolummetitel*; det hedder det, fordi side- og især spaltesats jo har søjleform (latin: *columna*), men i det daglige arbejde udtaler man det således, som det også er stavet i titlen til denne artikel.

Klummetitlerne er gamle. I Gutenbergs Bibel og andre af de ældste bøger blev de ganske vist ikke trykt, men malet efter trykningen ligesom større forbogstaver, røde linier og kunstnerisk udsmykning. Det var et af de mange træk, bogtrykket overtog fra håndskrifterne, indtil man havde egnet typemateriel til også at trykke klummetitlen med. Og man kan da tilføje, at orientering gennem klummetitlerne dengang var særlig kærkommen, fordi det ikke var gængs at bruge arksignaturer, bladtal eller sidetal før senere i bogtrykkunstens første århundrede, det femtende.

Det kan nu ikke være meningen, at enhver bog skal have klummetitler. Romaner er vel typen på bøger, der ikke behøver det, og som ser underlige ud, hvis de har det som en slags umotiveret pynt. Digtsamlinger og elementære skolebøger er to helt forskellige bogtyper, der sjældent vil have brug for denne hjælp – mens

novelle-samlinger af én eller flere forfattere allerede har god brug for den, fordi de er opdelt i selvstændige afsnit, som læseren kan have gavn af let at finde hver for sig.

Det skal da også med det samme indrømmes, at klummetitler koster penge. Det vil normalt være nødvendigt at kappe én, måske to linier af en planlagt tekstsides højde, hvis der skal være plads til en klummetitel, og det bliver jo straks til penge; hvis 40 linier pr. side bliver til 38, bliver papirforbrug og trykkesid større. På den anden side må man huske, at der udover selve klummen alligevel skal være plads til sidetallet, og sætter man det foroven på linie med klummetitlen, bliver forholdet straks et andet.

Der knytter sig imidlertid en anden praktisk-økonomisk vanskelighed til klummetitlen, nemlig spørgsmålet om hvornår og af hvem den skal skrives. Hvis den kan redigeres mekanisk, klarer sætter eller tilrettelægger det rutinemæssigt; men er der tale om levende klummetitler, må forfatteren selvfølgelig inddrages. Hvis der foreligger en opklæbning (papirombrydning) af hele bogen, bør forfatteren have lejlighed til at se den, og deri kan han så indføje klummetitler (foruden krydshenvisninger etc.). I modsat fald kan sagen først bringes i orden i 2. korrektur, og det vil sige, at den ofte koster en extra korrektur, hvilket i penge og navnlige tid er værre end det med den eller de færre linier på hver side.

Hvor anbringes klummetitlen?

Det normale er, at sidetallet står foroven i de ydre hjørner og klummetitlen midt på siden eller ind mod ryggen, alt efter om bogen er symmetrisk eller ikke. Men hvis bogen har daterede eller nummererede enheder af en slags, som føles vigtigere end side-tællingen, kan man godt trække klummetitlerne ud og sætte side-tallene inde ved ryggen. (Og ved asymmetriske bøger er der jo ikke langt til at skubbe højresidernes overskriftssystemer til højre, så de holder bagkant og er lige så lette at få øje på ved gennem-bladning som overskrifter i venstresidernes text, der jo holder forkant!)

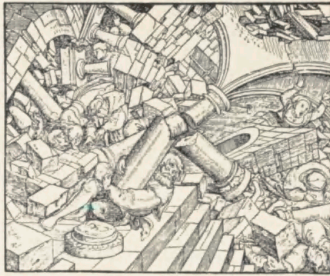
Vil man gerne have pagineringen fornedet, måske fordi man følger en mode med smalle yder- og overmarginer, kan man forresten også godt sætte klummetitlen under siden – men det *er* nu ikke der, læseren søger den først eller bruger den lettest!

Hvordan skal man nu bruge klummetitler i bøger?

Ja, vi må først fastslå, at man *ikke* skal sætte forfatternavnet på alle venstresider og bogens titel på alle højresider – for man

Samsøns døb.

Judicum.

Milcha.

De naer en d'amb paa Cephaans bierg som bød a'ndha / i hant faghe til
 i'nd'oe. De minde og bundede i'viffenbierg / som bu' huffar raget
 til b'g og for og faghe for mine æm / De de samme d'ombierg er b'ff mig /
 og huffar raget b'ff mig. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine
 i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha /
 b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe.

En Crite

Och er naer en sig Defonc af Stenholm Jaba. Man Jaba flect er hant naer en Crite
 a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De minde og bundede i'viffenbierg / som bu' huffar raget
 til b'g og for og faghe for mine æm / De de samme d'ombierg er b'ff mig /
 og huffar raget b'ff mig. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha /
 b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe.

XXVIII.

Daa

Micha.

Dommenis Bog.

XXIII.

Den her naer naer Konge Jifaad / De Dommenis flect flect sig i'nd'oe
 a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De minde og bundede i'viffenbierg / som bu' huffar raget
 til b'g og for og faghe for mine æm / De de samme d'ombierg er b'ff mig /
 og huffar raget b'ff mig. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha /
 b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe.

De naer en sig Defonc af Stenholm Jaba. Man Jaba flect er hant naer en Crite
 a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De minde og bundede i'viffenbierg / som bu' huffar raget
 til b'g og for og faghe for mine æm / De de samme d'ombierg er b'ff mig /
 og huffar raget b'ff mig. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha /
 b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe.

De naer en sig Defonc af Stenholm Jaba. Man Jaba flect er hant naer en Crite
 a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De minde og bundede i'viffenbierg / som bu' huffar raget
 til b'g og for og faghe for mine æm / De de samme d'ombierg er b'ff mig /
 og huffar raget b'ff mig. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha /
 b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe.

De naer en sig Defonc af Stenholm Jaba. Man Jaba flect er hant naer en Crite
 a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De minde og bundede i'viffenbierg / som bu' huffar raget
 til b'g og for og faghe for mine æm / De de samme d'ombierg er b'ff mig /
 og huffar raget b'ff mig. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha /
 b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe.

De naer en sig Defonc af Stenholm Jaba. Man Jaba flect er hant naer en Crite
 a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De minde og bundede i'viffenbierg / som bu' huffar raget
 til b'g og for og faghe for mine æm / De de samme d'ombierg er b'ff mig /
 og huffar raget b'ff mig. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha /
 b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe.

De naer en sig Defonc af Stenholm Jaba. Man Jaba flect er hant naer en Crite
 a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De minde og bundede i'viffenbierg / som bu' huffar raget
 til b'g og for og faghe for mine æm / De de samme d'ombierg er b'ff mig /
 og huffar raget b'ff mig. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha /
 b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe.

De naer en sig Defonc af Stenholm Jaba. Man Jaba flect er hant naer en Crite
 a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De minde og bundede i'viffenbierg / som bu' huffar raget
 til b'g og for og faghe for mine æm / De de samme d'ombierg er b'ff mig /
 og huffar raget b'ff mig. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha /
 b'ff mig er mine i'nd'oe. De faghe b'ff a'ndha / b'ff mig er mine i'nd'oe.

Den Crite

Den Crite

Daa

må trods alt tiltro læseren, at han véd, hvilken bog han læser. I Vilhelm Andersens litteraturhistoriske værk med tre afhandlinger i, *Danske Studier* fra 1893 (ikke at forveksle med det hæderværdige tidsskrift af samme navn), slutter forordet med følgende linier: »Ved en Uagtsomhed i Korrekturen – den første Afhandlings Optryk efter et Tidsskrift – er mit Navn kommet til at staa som [venstre] Sideoverskrift over samtlige Afhandlingerne. Jeg beklager, at jeg for sent er bleven opmærksom paa denne Overflødigthed.« Den vordeinde litteraturhistoriker stødte på en grundforskel mellem bog- og tidsskriftklummetitler.

At selve bogens titel ikke bør gå gennem alle venstresider, lærte vi af Paul Renners eksempel. Nej, det naturlige må være, at man i en bog af én forfatter sætter overordnede kapitelbetegnelser til venstre og underordnede til højre. Og hvis forfatteren har benyttet en fornuftig aftrapning af kapitaltal, -bogstaver etc. – så tag dem med og vær ikke bange for at sætte to »etager« på den ene side og én eller to på den anden, eksempelvis t.v.: II: *Asien* – C: *Bagindien* og t.h.: 4: *Thailand* – a: *Geologi*.

Dette oplag fra Christian den Tredies Bibel 1550 giver trods forminskelsen fra 34 cm højde et indtryk af den fremragende funktionelle brug af klummetitler: Judicum og Dommenis Bog giver både den latinske og den danske betegnelse for hvor i Bibelen man er henne. Bogen har bladtal (XXIII), ikke sidetal, og både højre- og venstresider er derfor fri i venstre side af overmarginen, hvor der følgende kan anbringes

levende klummetitler: Samsons Død og Micha. Yderligere overblik skabes ved underinddelinger og krydshenvisninger i marginalform.

(XVIII er kapiteltal; overskrifter kunne dengang godt stå nederst på en side – i læseforløbet står de jo foran deres text, hvadenten denne begynder under dem eller ej.)

Der findes også en anden mulighed: at man t.v. skiller sig af med den eller de overskrifter (»rubrikker«), der trænger til at gentages til læserens orientering, mens man t.h. giver en såkaldt levende klummetitel, d.v.s. en overskrift, der kun gælder siden eller dobbeltsiden. Undertiden rummer en bog overhovedet kun levende klummetitler også over venstresiderne – gå hen og se på Kaj Munks erindringer, hvis De vil se noget livligt i den genre:

192	<i>Aand bliver til Repetition</i>		<i>Det Fag Dansk</i>	193
194	<i>Digteren i Prokrustessengen</i>		<i>Henrik Ibsen i Opagerskov</i>	195
308	<i>Og se, alt var saare godt</i>		<i>Engang Regensianer, altid Regensianer</i>	309
310	<i>Hold Kæft, Vilhelm Andersen</i>		<i>Vorherre tager sig ikke af Bispevalg</i>	311

Man kan også bruge en kombination af »skelet« og levende klummetitler, nemlig således at teksten er »levende«, mens bogens over- og underordnede afsnit sættes i inderkanten:

406	<i>Variantmassen IV</i>		32 <i>Musikalsk folklore</i>	407
408	<i>Spillemandsmusik IV</i>		32 <i>Nordiske forskningsopgaver</i>	408

Må jeg have lov til at viderebringe en fidus, jeg ikke har set omtalt i fagbøgerne: jeg har ved to lejligheder udgivet henholdsvis eventyr og viser, grupperet henholdsvis efter originaludgaver og efter min egen kapiteldeling. Hvad var da naturligere end at sætte disse fællestitler t.v. og den enkelte eventyrtitel eller visetitel t.h.? Det plejer man. Men hvis nu man har den overordnede titel t.v., og en ny tekst begynder t.h. – så kan man ikke få fortalt, hvad det er for en stump, der slutter på venstresiden. Jeg vendte da praksis om og skrev:

74	<i>Tolv med Posten</i>		<i>Nye Eventyr og Historier II:1 1861</i>	75
----	------------------------	--	---	----

Faktisk begynder *Skarnbassen* side 75, men den har sin egen titel med store bogstaver, og så er det ligemeget, hvad der står foroven, men for slutningen af *Tolv med Posten* er det ikke ligemeget. På samme måde (med udrykkede klummetitler og indrykkede tal, da disse er mindre væsentlige):

25	<i>Ebbe Skammelsen</i>	118		119	<i>I Ballader . 5 Kærlighed og død</i>
----	------------------------	-----	--	-----	--

hvor bogens sammenhæng i øvrigt viser, at I er del, 5 kapitel og 25 visenummer.

Hvis en bog er af flere forfattere, må det være en selvfølge, at forfatternavnet indgår i klummetitlen. Og hermed er vi på vej til *klummetitler i tidsskrifter*, hvis numre jo typisk har flere ophavs-mænd. Jeg taler her om større videnskabelige tidsskrifter, for i blade med små artikler er det vel tilstrækkeligt, at bladets nummer fremgår af klummetitlen, hvis man da synes, man vil have nogen.

Hvor forskelligt tidsskriftredaktørerne faktisk går frem, opda-gede jeg, da jeg engang opstillede forholdene for elleve tidsskrif-ter, trykt i Andelsbogtrykkeriet i Odense (jeg var dengang kon-sulent for AiO, og nærværende opsats har i en anden form stået i dets firmablad *Nyt fra AiO* dec. 1970). De repræsenterede otte variationer. Nogle af dem kun typografiske variationer, for selv-følgelig har liebhaverne deres glæde af at drøfte, hvordan klum-metitlen skal sættes: ordinær, kursiv, kapitæler, mindre end, lig eller større end bogens almindelige skrift – jeg kan godt lide det sidste til markering og pynt og kan da påberåbe mig i hvert fald Kai Friis Møller som forbillede. Men indholdsmæssigt sås de mu-ligheder, som her er omsat til et konstrueret eksempel:

66	<i>Bogvennen</i>	<i>Peter Hansen: Smukke bøger</i>	67
68	<i>Bogvennen</i>	<i>Smukke bøger</i>	69
70	<i>Peter Hansen</i>	<i>Smukke bøger</i>	71
72	<i>Smukke bøger</i>	<i>Fem bidrag om smukke bøger</i>	73
74			75

Det første er det rigtige, og man bør egentlig tage tidsskriftets bindnummer og årstal med i flugt med titlen (jfr. HCA-exemplet ovenfor), da disse ting er lige så vigtige ved henvisninger som forfatter og titel, og tilmed ofte savnes på særtryksomslag. At ude-lade forfatterens navn er ikke særlig høfligt eller praktisk, og at udelade artiklens titel finder vist ingen på. Nej, lad os få det hele med, hvis der overhovedet er plads på formatet, og lad os se stort på, om to klummetitler over for hinanden bliver af meget forskel-lig længde.

Detaller, ja måske. Men detaller, der betyder meget for fag-bogens kvalitet som *værktøj*. Æstetik og funktion, det skønne og det nyttige, falder ofte sammen i bogtilrettelægningsens nuancerige kunst. Men hvad klummetitlen angår, er valget af dens skrift o.s.v. ikke nær så vigtigt, som at den *er der*, at den er *redigeret tænksomt og rundhåndet*, og at den *fungerer*.